

Op weg naar vrede in Oost-Congo?

► *Koen Vlassenroot*

Er is weer hoop op vrede in de Democratische Republiek Congo. Sinds de terugtrekking van de Rwandese troepen in oktober 2002 en de herontdekking van de Congolese oorlog door de internationale gemeenschap is een vredesproces op gang gekomen dat in juli 2003 uiteindelijk heeft geleid tot de oprichting van een nieuw overgangsbestuur. Hoewel Joseph Kabila president blijft, moet hij nu de macht officieel delen met de verschillende rebellenbewegingen die sinds 1998 strijd voeren tegen het bestuur dat in 1997 was geïnstalleerd door zijn vader, Laurent-Desire Kabila. Voortaan wordt Kabila Jr bijgestaan door vier vice-presidenten, een regering samengesteld uit vroegere ministers en rebellenleiders, en een parlement waarin alle gewapende en niet-gewapende politieke krachten zouden moeten zijn vertegenwoordigd. Bovendien werd afgesproken een nieuw, geïntegreerd leger op te richten, een nieuwe grondwet te schrijven en nationale verkiezingen voor te bereiden. Dat dit vredesakkoord, dat werd getekend in Zuid-Afrika, er kwam door enorme internationale druk, wordt algemeen erkend. De missie van de Verenigde Naties, die onder de naam MONUC moet instaan voor de uitvoering van het vredesakkoord, zag in juli 2003 door een beslissing van de VN-Veiligheidsraad haar mandaat en middelen zelfs nog toegevoegd.

Of hiermee ook vrede zal komen in Congo, is de kernvraag waarmee talloze waarnemers vandaag geconfronteerd worden. Hoewel er een politiek proces in gang is gezet en de verwachtingen bij de bevolking enorm hoog gespannen zijn, is enig realisme geboden. Er werd een politiek akkoord

gesloten tussen de voornaamste partijen, maar militair werd voorlopig geen akkoord bereikt over een mogelijke machtsdeling. Een aantal (kleinere) rebellengroepen en militias uit Oost-Congo zijn niet betrokken bij het vredesproces en voelen zich niet gebonden door het akkoord. In de noordoostelijke Ituri-provincie woedt een gruwelijk conflict tussen verschillende militias, waarop het vredesproces voorlopig geen effect heeft. En sinds de installatie van de nieuwe overgangsregering, is in Zuid-Kivu de strijd tussen de Rassemblement Congolais pour la Démocratie (RCD), een door Rwanda gesteunde rebellengroep, en mayi-mayimilitias weer opgelaaid. Een bezoek aan het oosten van het land in juli 2003, heeft onze voorzichtigheid enkel gevoed. Hoewel de lokale bevolking na de eedaflegging van de vier nieuwe vice-presidenten massaal de straat op ging in Bukavu en enkele dagen later met de inhuldiging van de nationale vlag ook in Goma een (bescheiden) volksfeest organiseerde, is de toestand op het platteland ronduit desastreus. In Noord- en Zuid-Kivu zorgen leden van de RCD, lokale zelfbeschermingsgroepen, Congolese en buitenlandse militias voor een klimaat van voortdurende onveiligheid. Geruchten over nieuwe in de maak zijnde rebellenbewegingen en allianties zijn indicaties dat niet iedereen het vredesproces van harte steunt. In Ituri tenslotte, waar de strijd er zelfs geen meer is van militaire confrontaties tussen militias maar tussen de ene militia en de populaire basis van de andere, krijgt de internationale troepenmacht nauwelijks greep op het conflict. Tijd voor een overzicht.

Historische achtergrond

Om een beter inzicht te krijgen in de aard van het Congolese conflict en de moeilijkheden waarmee ieder vredesproces dient af te rekenen, is het nuttig dit conflict in een historische context te verklaren. Deze verklaring dient noodzakelijk te starten bij de staat, ook al wordt deze oorlog vaak geïnterpreteerd als ingevoerd uit de buurlanden Rwanda, Uganda en Burundi. De geschiedenis van Zaïre is immers een perfect voorbeeld van staatsimplosie en informalisering van economie en politiek. De staat die werd gecreëerd na de onafhankelijkheid, was in grote mate een afspiegeling van de koloniale staat en was gebaseerd op een bureaucratisch-autoritaire machtsstructuur gericht op de controle van economische markten. Als gevolg werd onder het mom van ontwikkeling sinds de onafhankelijkheid een beleid van economische uitbuiting gevoerd ten voordele van een kleine politieke elite die de staatsmacht bezat. Deze praktijk van patrimonialisme vervormde de staat en nationale economie tot een radarwerk van patronagenetwerken dat een destructieve invloed had op de economische productie en geen enkele ontwikkeling voortbracht. Ze kwam wel ten goede aan de private accumulatie van lokale elites omdat, zoals Bayart stelt, "elke officiële beslissing verschaft de mogelijkheid om te profiteren (...) Departementen van openbare diensten en publieke ondernemingen vormen virtueel bodemloze financiële reservoirs voor hen die ze besturen en voor de politieke autoriteiten die aan het hoofd ervan staan".¹ De grote kracht van een dergelijk systeem was dat het Joseph-Désiré Mobutu toeliet iedere politieke oppositie op voorhand uit te schakelen door ze te integreren in zijn patronagenetwerk, waarvoor het patrimoniale beheer van de nationale economie de nodige inkomsten genereerde. Door een voortdurende rotatie van de politieke elite werd bovendien voorkomen dat zich autonome machtscentra ontwikkelden. In het geval toch enige oppositie zou ontstaan, kon Mobutu rekenen op een uitgebreid repressieapparaat. Voor de individuele leden van de politieke elite garandeerde dit patrimoniaal systeem de toegang tot economische bronnen. Voor het grootste deel van de bevolking was de

staat een instrument van uitsluiting. Toegang tot politieke deelname of economische ontwikkeling was afhankelijk van de mogelijkheden tot integratie in de verschillende netwerken van patronage. Aangezien deze netwerken vaak gebaseerd waren op etnische solidariteit, institutionaliseerden ze etnische gemeenschappen als basiselementen van politiek en economie, wat leidde tot een geïnstitutionaliseerde basis van verdere uitsluiting.

Zoals in de meeste patrimoniale staten werkte de bestuurspraktijk van het patrimonialisme contra-productief en leidde het op termijn tot de ineenstorting van de formele economie en de staat. Vanaf het begin van de jaren tachtig werd duidelijk dat patrimoniale controle over de staatsinkomsten niet te verzoeven was met een efficiënt economisch beleid en dat de schade die werd toegebracht aan de economische productiemogelijkheden enorm was. Doordat de economische productie voortdurend achteruitging, verschrompelde ook de machtsbasis van de politieke

elite. Desondanks zorgde internationale financiële steun, evenals zijn voortdurende zoektocht naar alternatieve markten, voor Mobutu's politieke overleven. Na het wegvallen van deze externe steun als direct gevolg van het einde van de Koude Oorlog, werd Mobutu toch verplicht te zoeken naar nieuwe overlevingsstrategieën. Hoewel een nieuwe verdeel-en-heers-strategie tot doel had iedere contestatie van zijn macht te voorkomen, kon deze uiteindelijk de ineenstorting van de patrimoniale staat zelf niet vermijden.

Mobutu's overlevingsstrategie bestond uit twee elementen. Vooreerst poogde hij zijn controle over de overblijvende economische markten te maximaliseren. Doordat de formele economie in totaal verval was, werden alternatieve inkomsten gezocht via de controle over clandestiene handelsactiviteiten. De economische crisis werkte echter de vorming van gedecentraliseerde patronagenetwerken die niet langer vanuit Kinshasa te controleren waren, in de hand. Zoals Reno opmerkt, leidde dit tot de vorming van lokale 'sterke mannen' die autonoom van Kinshasa opereerden: "gedebureaucratiseerd patrimonialisme liet een Zaïrese soort van individualistische hebzuchtige 'kapita-

*De geschiedenis van Zaïre is
immers een perfect voorbeeld
van staatsimplosie en
informalisering van economie
en politiek.*

listische levensstijl' ontstaan (...) Dit werd zeer explosief in de Zaïrese context, daar 'officieel' gesanctioneerde privé-accumulatie door sterke mannen gemakkelijk door een leider veranderd wordt in autonomie en vrijheid om hun eigen afspraken met buitenstaanders te maken".² Generaals Nzimbi en Baramoto bij voorbeeld behoorden niet enkel tot de belangrijkste steunpilaren van Mobutu's regime, maar controleerden op termijn gedecentraliseerde patronagenetwerken en werden autonome actoren in de controle over clandestiene handelsactiviteiten in ondermeer de diamantsector.

Een tweede element van Mobutu's overlevingsstrategie was het aanmoedigen van 'wanorde', ondermeer door de privatisering van het nationale leger. Doordat militairen niet langer een soldij werd uitgekeerd, werden ze verplicht alternatieve bronnen van inkomsten te zoeken, waarbij in de eerste plaats de bevolking werd gevisieerd. Hoewel Mobutu's strategie vooral was bedoeld om de lokale bevolking onder controle te houden, resulteerde ze in het ontstaan vanuit het leger van private militias die aan iedere controle ontsnapten. In 1991 en 1993 waren de voornaamste steden het slachtoffer van militaire plunderingen en na de aankomst van de Rwandese vluchtelingen in 1994 opereerden delen van het leger als privé-militie voor eenieder die bereid was voor deze diensten te betalen. Legereenheden werden door lokale 'sterke mannen' ingezet ter verdediging van hun particuliere belangen. Geweld werd hierdoor definitief als strategie van controle of verzet in de Zaïrese maatschappij geïntroduceerd met etniciteit als voornaamste verdeelsleutel. Mobutu's machtspositie werd niet alleen in gevaar gebracht door een verminderde controle over gedecentraliseerde of autonome patronagenetwerken. Ook de lokale elites, nog steeds in meerdere of mindere mate afhankelijk van het politieke centrum, zagen hun machtsbasis verschrompelen. Doordat het steeds moeilijker werd greep te houden op de resterende economische sectoren, werden ze op verschillende manieren gecontesteerd. Ze konden niet langer aan de behoeften van hun cliënten beantwoorden, bovendien ontstond een nieuw soort actoren vanuit een groeiende informele sector.

Een belangrijk sleutelpunt in de lokale evolutie naar conflict was de aankomst van meer dan een miljoen Rwandese vluchtelingen na de genocide in 1994. De vluchtelingen crisis heeft het lokale politieke en economische landschap drastisch gewijzigd. Deze wijzigingen waren ten eerste het

gevolg van de introductie van de dollar als belangrijkste betalingsmiddel in de lokale economie, veroorzaakt door de plotse en massale aanwezigheid van internationale humanitaire organisaties ten behoeve van de vluchtelingenstroom. Hoewel lokale commercianten en politici erin slaagden allianties te sluiten met de in de kampen aanwezige handelaars om commercieel en politiek voordeel te halen uit de humanitaire hulpstroom, ging toch de economische situatie van de gemiddelde Congolees er sterk op achteruit. Zoals een priester in Bukavu opmerkte: "men spreekt over al de humanitaire organisaties die hier kwamen maar men spreekt niet over hoe zij onze economie ruïneerden door haar dollarisering en haar stijgende renten. De lokale Zaïrezen vonden het leven steeds meer buiten hun bereik. Kortom, enorme hulpmiddelen werden ontplooid in een onbereikbaar streven, dat niet overkwam met onze visie".³

Een tweede belangrijk gevolg van de aankomst van de Rwandese vluchtelingen was een toenevende tendens tot militarisering van de Zaïrese samenleving. De aanwezigheid van gewapende militias in de vluchtelingenkampen zorgde voor het ontstaan van een bloeiende wapenhandel in en rond de kampen (vaak met de medewerking van de Zaïrese autoriteiten), verscherpte lokale, interne tegenstellingen, en moedigde de vorming van militias aan. Interahamwe-milities en het ex-Forces Armées Rwandaises (FAR) voerden een terreurbewind in de kampen en poogden de genocide uit te breiden naar Oost-Zaïre, waarvoor ze snel steun kregen van lokale Hutu-bevolkingsgroepen. Meer en meer Zaïrese Tutsi werden gedwongen naar Rwanda te vluchten, waardoor het APR zich verplicht voelde de resterende Tutsi te bewapenen. Maar de Interahamwe voerden ook, vaak met de medewerking van delen van het Zaïrese leger, een terreurcampagne in het binnenland van de beide Kivu-provincies, waar de bevolking het slachtoffer werd van plundering en geweld. Als reactie en ter verdediging van de eigen gemeenschap moedigden traditionele autoriteiten de vorming van lokale militias aan. Hoewel de vorming van militias haar oorsprong vindt in het conflict in Masisi dat in 1993 losbarstte, werd vanaf dan de vorming van gewapende militias niet alleen een verdedigingsmiddel, maar vormde het voor steeds meer jongeren een alternatief om te ontsnappen uit hun positie van sociale en economische uitsluiting. Als resultaat had vanaf dan iedere politieke stroming of etnische gemeenschap haar eigen gewapende militia.

Hoewel in Noord- en Zuid-Kivu alle interne voorwaarden voor de uitbarsting van een gewelddadig conflict al geruime tijd aanwezig waren, werd de logica ervan pas ontwikkeld na de aankomst in 1993 en 1994 van de Rwandese en Burundese Hutu-vluchtelingen. Wanneer duidelijk werd dat de coalitie tussen lokale politieke autoriteiten en Hutu-vluchtelingen ook de oostelijke buurlanden Uganda en Rwanda dreigde te destabiliseren, werd een totale escalatie van een reeds lange tijd sluimerend conflict onafwendbaar. De acties van Ugandese, Burundese en Rwandese rebellen, die in de vluchtelingenkampen hun basis hadden en gesteund werden door lokale Zaïrese autoriteiten, vormden voor Uganda, Rwanda en Burundi een toenemend en direct gevaar voor hun interne veiligheid. Toen een campagne tegen de lokale Banyamulenge-bevolking in Zuid-Kivu eind 1996 dreigde te escaleren, was dit voor de buurlanden het ideale excuus om via militaire steun aan verschillende Zaïrese oppositiebewegingen een einde te maken aan de dreiging die uitging van de vluchtelingenkampen. Een totaal verzwakt regime bood geen enkele weerstand en maakte zelfs mogelijk dat de coalitie van interne en regionale krachten in mei 1997 Mobutu van de macht verdreef en Laurent-Désiré Kabila tot de nieuwe president uitriep.

Desondanks bleek snel dat het conflict hiermee niet ten einde was. In augustus 1998 werd een nieuwe rebellenbeweging (de 'Rassemblement Congolais pour la Démocratie') gevormd die, ondersteund door Rwanda, strijd leverde tegen het Kabila-regime. Hoewel oorspronkelijk werd verondersteld dat de RCD op dezelfde manier een eind zou maken aan Kabila's macht als de Alliance des Forces Démocratiques pour la Libération du Congo/Zaire (AFDL) in 1996 Mobutu had verdreven, werd snel duidelijk dat deze tweede fase van de Congolese oorlog meer was dan een herhaling van het vorige conflict. Wat bedoeld was als een 'blitzkrieg'⁴, onttaardde echter snel in een militair en politiek kluwen, gekenmerkt door desintegratie, fragmentatie, wisselende coalities en een veralgemeende militarisering van de Congolese samenleving. Ten eerste bleek de nieuwe coalitie in het oosten veel minder hecht dan tijdens de opmars van Kabila. De nieuwe rebellenbeweging RCD leek in de praktijk vooral een creatie van het Rwandese regime, opgericht als reactie tegen de veranderende houding van Kabila, die van zijn buitenlandse bondgenoten uit het oosten af wou

om zijn eigen populariteit bij de Congolese bevolking veilig te stellen. Hoewel Uganda een traditionele bondgenoot was van Rwanda, stuurde het pas troepen naar Congo toen het Rwandese leger ernstig in de problemen kwam. Dat deze steun niet van harte was, werd duidelijk toen de frontlinie zich in 1999 stabiliseerde. Eerst kwam er een split binnen de RCD tussen een pro-Rwandese fractie en een pro-Ugandese fractie. Uganda snelde ook een nieuw gevormde verzetsbeweging (de MLC van Jean-Pierre Bemba) ter hulp, in de hoop de Rwandese invloed te beperken. Uiteindelijk kwam het in Kisangani meermaals tot een militaire confrontatie tussen de twee landen, niet zozeer vanwege militair-strategische meningsverschillen maar om de controle over de lokale diamanthandel. Terwijl de RCD-verzetsbeweging zelf het slachtoffer werd van interne desintegratie, nam het aantal milities in Oost-Congo sterk toe. Allianties tussen deze actoren kenden een zeer wisselende inhoud, terwijl de gewapende strijd een lokale realiteit creëerde die het grondgebied opgesplitste in kleinere zones van controle. Naast deze militaire kenmerken konden ook belangrijke verschuivingen in de lokale economie worden opgemerkt. Controle over handelsstromen vormde vanaf dan een belangrijke inzet van de strijd, zowel voor lokale en externe milities als voor de verschillende in het conflict betrokken Afrikaanse staten. Omdat externe financiers minder gemakkelijk konden worden aangetrokken dan tijdens de eerste militaire campagne, werden de betrokken actoren verplicht alternatieve strategieën te ontwikkelen om hun strijd te financieren. Dit had enorme gevolgen op de lokale economische organisatie. In Oost-Congo is hierdoor vandaag de economie grotendeels gemilitariseerd ten voordele van lokale en internationale krijgsheren die het grootste deel van de economische productie controleren. Hierdoor zijn ook de sociale relaties in toenemende mate op geweld gebaseerd: op ieder niveau van de samenleving is de invloed verschoven van traditionele autoriteiten naar jongeren die deel uitmaken van milities of lokale rebellenbewegingen. Het zijn precies deze elementen die van de uitvoering van het vredesakkoord dat begin dit jaar in Sun City werd ondertekend, vooral in Oost-Congo een bijzonder moeizaam proces dreigen te maken.

Enkele obstakels voor vrede

Het doel van dit artikel is niet een volledig overzicht te geven van de uitvoering van het vredesproces. Wel wil het dieper ingaan op een aantal specifieke elementen die in Oost-Congo dit proces ernstig dreigen te bemoeilijken. Hoewel er grote hoop is dat vrede dichterbij komt – een hoop die zowel door de Congolese bevolking, door Congolese politici en de internationale gemeenschap wordt gedeeld –, is het risico dat de transitie vooral in Kinshasa tot resultaat zal leiden en weinig impact zal hebben op de situatie in het oosten van het land. De meest opvallende obstakels in Oost-Congo zijn, zoals in het vorige hoofdstuk vernoemd, de totale informalisering en militarisering van de economie, de sterke proliferatie van milities en een diepgaande autoriteitscrisis als gevolg van het heersende klimaat van straffeloosheid. Deze obstakels vragen een bijzondere aanpak, die in het vredesproces vandaag deels afwezig is. Echter, wil vrede in Oost-Congo een kans hebben, dan is niet enkel een politieke en militaire oplossing nodig, maar moet ook geïnvesteerd worden in herintegratieprocessen van militieleden en in de sociale heropbouw van de samenleving, en moeten nieuwe economische ontwikkelingskansen worden gestimuleerd.

Een eerste belangrijk obstakel is het gebrek aan economisch perspectief. Wat het conflict in Oost-Congo zo bijzonder maakt, zijn de verschuiving van de inzet van de strijd, de veranderende aard van de betrokken actoren, en het ontstaan van alternatieve netwerken van economische controle, met een verdere militarisering van economische en sociale relaties als gevolg. Hoewel de politieke motieven van de AFDL-campagne in 1996 nog duidelijk aanwezig waren, zijn deze in het vervolg van de Congolese oorlog veel minder zichtbaar. Dit heeft ertoe geleid dat het huidige Congolese conflict wordt voorgesteld als voornamelijk gedreven door hebzucht en een drang naar controle over de lokale economische bronnen. Desondanks moet worden vastgesteld dat deze oorlogseconomieën vooral een soort bijproducten van het conflict

zijn, eerder dan dat economische motieven aan de oorzaak liggen van gewapende competitie. Oorlog zonder bronnen is onmogelijk, wat de sterke ontwikkeling van oorlogseconomieën in het oosten van Congo verklaart. Daarenboven opteren steeds meer mensen voor tijdelijke migratie naar mijnbouwgebieden, zelfs wanneer die gecontroleerd worden door externe actoren, om zo te ontsnappen aan een totale marginalisatie. Onderzoek heeft enkele belangrijke observaties opgeleverd. Ten eerste moet worden vastgesteld dat de enige overblijvende economische activiteit zich situeert in informele netwerken die ook reeds voor de start van het conflict bestonden. Ten tweede hebben oorlogseconomieën zich vooral kunnen ontwikkelen dankzij de recuperatie van deze informele netwerken. Deze nieuwe economische ordening heeft bovendien voor een aantal actoren nieuwe kansen geboden, terwijl het de overlevingsstrategieën van de lokale bevolking algemeen heeft beperkt. Hoe langer het conflict duurt, hoe meer de strijdende partijen zich verplicht voelen om lokale oorlogseconomieën uit te bouwen die hun in staat stellen te overleven. Daar waar in de jaren zestig bij voorbeeld de meeste rebellenbewegingen zich ideologisch poogden te profileren met als doel een zo groot mogelijk deel van de bevolking achter zich te krijgen, is een ideologisch kader bij de meeste actoren in het Congolese conflict vandaag totaal afwezig.

*Daar waar in de jaren zestig
bij voorbeeld de meeste
rebellbewegingen zich
ideologisch poogden te
profilieren met als doel een zo
groot mogelijk deel van de
bevolking achter zich te
krijgen, is een ideologisch
kader bij de meeste actoren in
het Congolese conflict
vandaag totaal afwezig*

Zelfs in het geval van de RCD, die zichzelf een bevrijdingsbeweging noemt, blijft het zoeken naar enig politiek programma. Alles is er op gericht zo lang mogelijk te overleven, waartoe, bij gebrek aan externe financiële steun, het genereren van inkomsten een noodzakelijke voorwaarde is. Het belangrijkste middel is een exploitatie van de resterende economische bronnen. Dit verklaart waarom niet zozeer strijd wordt geleverd om militair strategische plaatsen maar om economisch strategische regio's. De ontwikkeling van alternatieve militaire strategieën ter controle van economische bronnen is trouwens een fenomeen dat zich op verschillende niveaus manifesteert. De betrokken reguliere legers pogen een zo groot mogelijke greep te

krijgen op Congo's grondstoffen, en aan de basis ontstaat een groeiend aantal actoren die op een militaire wijze poogt controle te krijgen over de exploitatie van mijnbouwproducten, ivoor of tropisch hardhout. Op deze manier werden de Kivu-provincies bij voorbeeld niet alleen een voornamelijk economische zone maar ook een belangrijke transitzone voor elders geëxploiteerde producten⁵, waarvan zowel externe actoren als lokale krijgsheren, gesteund door lokale milities, profiteren. Zo ontstonden ook nieuwe economische netwerken waarin vaak actoren die elkaar militair bekampen, worden geïntegreerd. Bepaalde mijnproducten worden ontgonnen in gebieden die militair onder controle staan van een coalitie van Rwandese Interahamwe en lokale mayi-mayimilities. Lokale producenten worden verplicht een deel van de winst af te dragen aan deze milities. De producten worden meestal gekocht door commercianten uit de steden en doorverkocht aan de zogenaamde 'comptoirs' in Goma of Bukavu, die worden gecontroleerd door leden van het Rwandese Patriottische leger (RPA). Een goede illustratie van de economische impact van het conflict vormt de coltanhandel die vooral in 2000-2001 een zeer lucratieve activiteit was. Rond deze handel is een netwerk gegroeid dat vooral vanuit Rwanda werd gecontroleerd en vooral ten goede kwam van Rwandese handelaars en een aantal Congolese tussenpersonen. Hoewel de rurale bevolking hierdoor enige integratiekansen werd geboden, bevestigt dit voorbeeld de sterke band tussen geweld en economische activiteit. Helaas is deze band niet enkel op te merken in de mijnbouwsector. In grote delen van het binnenland is het oogsten van landbouwgoederen een bijzonder gevaarlijke activiteit geworden, omdat militeleden en militairen voortdurend pogen deze oogsten te recupereren, vaak met gebruik van geweld. Deze militairen heffen taksen op lokale markten of richten barrières op langs de weg, met als doel inkomsten te verwerven. Anders gesteld, voor vele RCD- en mayi-mayi-leden is een carrière als militair vooral een overlevingsstrategie geworden, ten nadele van de bevolking.

Dit brengt ons bij het tweede obstakel: de enorme verspreiding van milities. Behalve een aantal Rwandese en Burundese milities die vanuit Congo opereren, is sinds het begin van de tweede oorlog in Oost-Congo het aantal gewapende groepen enorm toegenomen. De vorming van deze plaatselijke milities (algemeen voorgesteld als

'mayi-mayi') is een tendens die in Oost-Congo ontstond in het begin van de jaren negentig. Ze moet oorspronkelijk worden gesitueerd in de meest gemarginaliseerde gemeenschappen en moet worden gezien als een vorm van ruraal geweld die bedoeld was als een oplossing voor sociale en economische marginalisering. Milities hebben aan jongere generaties de mogelijkheid geboden te ontsnappen aan verdere vervreemding en uitsluiting. Geweld wordt door deze jongeren als een hulpmiddel in hun zoektocht naar nieuwe vormen van integratie gezien. Jonge Congolezen verwerpen het bestaande sociale en politieke bestel en kiezen voor nieuwe, meer gelijkwaardige vormen van sociale organisatie. De enorme flexibiliteit in hun doelstellingen onderschrijft verder de stelling dat marginalisatie de verklaring vormt voor het ontstaan van milities. De tendens tot militievorming heeft echter in elke gemeenschap geleid tot het verschuiven van invloed en het veranderen van machtsverhoudingen ten voordele van deze generatie militeleden. Desondanks kan hun reactie als politiek geweld worden begrepen. Het is een gevolg van het bestaande globale economische en politieke systeem – globalisering leidt in perifere gebieden immers tot verdere uitsluiting – en biedt bovendien een nieuwe sociale identiteit. Aangezien milities kunnen worden beschouwd als nieuwe types van sociale organisatie.

De militaire campagnes van zowel het AFDL als de RCD hebben een bijzondere impuls gegeven aan deze milities en hebben in Oost-Congo geleid tot een veralgemeende verspreiding van het fenomeen. Hoewel kon worden verondersteld dat deze nieuwe milities vertrekken van dezelfde dynamiek, moet tevens worden vastgesteld dat beide campagnes een nieuwe ideologische basis hebben verschaft aan deze lokale milities: zij profileren zich sinds 1996 als een anti-Tutsi-beweging die strijd voert tegen een buitenlandse bezetter. Daarenboven hebben rurale en urbane jongeren zich verenigd in hun verzet tegen de effecten van staatsimplosie en externe militaire interventie en stellen zij hun strijd voor als een bescherming van de traditionele rurale orde en de natie. Er zijn een aantal bijkomende redenen voor de sterkere profilering van milities sinds 1996. Het groeiend belang van geweld heeft de aanzet gegeven tot een nieuwe vorm van machthebbers (in sommige gevallen vroegere legercommandanten) die pogen via gemilitariseerde, informele netwerken

greep te krijgen op de resterende economische activiteit. Deze 'krijgsheren' vinden in de lokale milities een ideaal instrument en machtsbasis voor de bescherming van hun individuele belangen, wat een bijkomende impuls geeft aan de lokale militievorming. Ook voor de resterende buitenlandse milities vormen de mayi-mayi een ideale partner, al blijken de onderlinge allianties zeer instabiel. Zelfs voor Kinshasa vormen deze mayi-mayi een ideale partner in de strijd tegen de RCD. Getuige hiervan is de voortdurende militaire bevoorrading door Kinshasa.

De vraag dient te worden gesteld wat op langere termijn de impact van deze milities op de lokale maatschappij zal zijn. Enerzijds moet worden vastgesteld dat militieleaders in sommige rurale gebieden sinds enkele jaren de enige overblijvende autoriteitsstructuren zijn. Desondanks moet worden opgemerkt dat, in tegenstelling tot andere conflicten (Liberia, Sierra Leone, Noord-Uganda, enz.) deze milities zich niet openlijk keren tegen de rurale bevolking maar zichzelf de positie toemeten van beschermers van de bevolking. Anderzijds zorgt de dynamiek van de vredesproces ervoor dat militieleaders in toenemende mate eisen aan de buitenwereld kenbaar moeten maken. De analyse van het fenomeen toont aan dat de mayi-mayi allicht op een cruciaal moment in hun eigen ontwikkeling zijn beland. Omdat zij in toenemende mate worden erkend als vertegenwoordigers van de rurale bevolking, is er groeiende druk om de interne cohesie tussen de verschillende mayi-mayi-milities te versterken. Tegelijkertijd, indien ze op lange termijn willen overleven, moeten de verschillende militieleaders zich omvormen van militaire bevelhebbers tot politieke leiders van een bevolking die ze claimen te vertegenwoordigen.

Wil het vredesproces lukken, dan moeten m.a.w. de verschillende mayi-mayi-groepen erbij worden betrokken. Hoewel vandaag officieel een aantal mayi-mayi-leden in de overgangsregering zitten, zijn deze door Kinshasa gekozen en worden ze niet door de mayi-mayi-leiders zelf als vertegenwoordigers gezien. Op termijn is het alvast de bedoeling dat de meeste mayi-mayi-leden worden geïntegreerd in een eenheidsleger. Wie hierin geen plaats vindt, zal worden gedemobiliseerd en gereïntegreerd in de samenleving. Hoewel dit scenario hoopgevend is, moet hiertegenover een aantal kanttekeningen geplaatst worden. De mayi-mayi zijn een versplinterde beweging van milities die sterk gehecht blijven aan de eigen etnische

basis. Hun motivaties zijn zowel 'nationalistisch' als zeer 'particularistisch' van aard. Hoewel een aantal leiders bereid is het transitieproces te ondersteunen, kan verwacht worden dat een aantal andere leiders zal pogen de lokaal verworven machtspositie te behouden. Ook de demobilisatie van de militieleden zelf zal niet zonder enig probleem mogelijk zijn. Voor velen zijn milities de enige overblijvende economische optie: het geeft hen toegang tot de noodzakelijke bronnen om te kunnen overleven. Bovendien is in Oost-Congo een traditie ontstaan van militarisering van sociale en economische relaties. Tien jaar van conflict heeft gezorgd voor een totale militarisering van de maatschappij, een diepgaande sociale desintegratie, en een verschuiving van autoriteit van traditionele leiders naar militieleden. Demobilisatie in andere conflicten werd precies door dergelijke kenmerken van het conflict bemoeilijkt.

Een laatste belangrijk struikelblok voor vrede is het conflict in Ituri. Dit conflict is het resultaat van de manipulatie door lokale en regionale actoren van een bestaande competitie tussen Hema- en Lendu-gemeenschappen om de controle over de grond. Deze competitie, die sinds het begin van vorige eeuw bestaat doch nooit tot hevige uitbarstingen van geweld leidde, kreeg een nieuwe dimensie met de AFDL-campagne tegen Mobutu doch kwam pas tot uitbarsting in 1999, na de interne desintegratie van de RCD. Sinds 1999 hebben lokale Hema-elites geprobeerd hun controle over gronden uit te breiden ten nadele van de Lendu-gemeenschap. Hiervoor werd steun gezocht bij een aantal centrale figuren binnen het Ugandese leger, dat deze regio militair controleerde en in de Hema-elite een ideaal middel zag om greep te krijgen op de lokale grondstoffen. Als reactie hebben Lendu-leiders in eerste instantie eveneens steun gezocht bij een andere fractie van het Ugandese leger. Het resultaat waren enkele gewelddadige confrontaties tussen milities van beide gemeenschappen. Verschillende verzoeningspogingen mislukten, ondermeer door de toenemende desintegratie binnen de RCD en de verdeel-en-heers-politiek van Uganda. Deze politiek heeft ervoor gezorgd dat voortdurend nieuwe milities ontstonden die ofwel werden gesteund door Kampala, ofwel elders steun zochten (in Kinshasa of Rwanda). Wanneer het Ugandese leger zich eind april 2003 definitief terugtrok uit Ituri, kwam het lokale conflict in een nieuwe fase terecht. Verschillende milities bevochten elkaar voor de controle over Bunia, de hoofdstad van Ituri. De extreme vorm van geweld die hiermee

gepaard ging heeft uiteindelijk Frankrijk ertoe gebracht militair in te grijpen. Vanaf juni 2003 poogt een Europese interventiemacht onder Franse leiding de situatie in Bunia te kalmeren. Het beperkte mandaat van deze interventie – ze is beperkt tot de stad Bunia en loopt af eind augustus 2003 – doet echter vrezen dat het conflict in Ituri hiermee niet zal zijn beëindigd. Sinds juni 2003 heeft het conflict zich immers verschoven naar het binnenland, waar de humanitaire situatie iedere dag verder verslechtert. De pathologie van het conflict is er één van milities die bevolkingsgroepen aanvallen, waarop andere milities zich wreken door andere bevolkingsgroepen aan te vallen. Deze milities blijven ondertussen verzekerd van steun vanuit Uganda, Rwanda of Kinshasa, wat van het conflict een haast onontwarbaar kluwen van actoren en coalities maakt. De grote vraag blijft wat zal gebeuren na het einde van het mandaat van de Europese interventiemacht. Algemeen wordt ervan uitgegaan dat dit zal samenvallen met een nieuwe strijd om controle over de hoofdstad. De Verenigde Naties mogen dan al een sterk mandaat gegeven hebben aan de nieuwe MONUC-krachten die de Europese macht moeten vervangen, toch kan ervan uitgegaan worden dat deze eenzijdig militaire aanpak van het conflict niet tot het gewenste resultaat zal leiden omdat ze de oorzaken niet aanpakt. Hiervoor is veel meer nodig. Zoals een waarnemer onlangs stelde: “De onderliggende dynamiek van het conflict blijft onaangeraakt. Er is geen andere optie dan een volgehouden, sterke, en wijdverspreide VN-tussenkomsst voor de pacificering van Ituri. Enkel dan zal de internationale gemeenschap bewijzen dat ze vastberaden is om het conflict in Congo te beëindigen, enkel dan zal de VN tonen dat ze inderdaad de overgangsregering doeltreffend kan ondersteunen en een verschil kan helpen maken om het lijden te verlichten van honderdduizenden burgers die door deze oorlog ontheemd en getraumatiseerd zijn.”⁶

Conclusie

Sinds de installatie van een nieuwe overgangsregering en -parlement in Kinshasa is de hoop toegenomen dat een einde komt aan het conflict in de Democratische Republiek Congo. Deze hoop is niet ongegrond: voor het eerst in de geschiedenis van het conflict lijkt er een grote bereidheid te bestaan bij de verschillende strijdende partijen om een vredesproces te ondersteunen. En toch is

enige voorzichtigheid geboden. Vooral de situatie in het oosten van het land is verontrustend. In de loop van dit artikel werden verschillende obstakels aangeduid die een duurzame vrede in de weg kunnen staan. Sinds de installatie van de overgangsregering in juli 2003 is op verschillende plaatsen in het oosten het geweld weer opgelaaid: de RCD voert een nieuw offensief tegen mayi-mayi-groepen in Zuid-Kivu terwijl in het binnenland van Ituri de situatie met de dag uitzichtlozer wordt. Het grootste obstakel is echter dat gevreesd wordt worden dat niet iedere betrokken partij dezelfde bereidwilligheid toont om het vredesproces te ondersteunen. Getuige hiervan zijn de geruchten dat een aantal RCD-commandanten de vorming van een nieuwe rebellenbeweging voorbereiden en de berichten over de voortdurende bewapening van milities.

Maar er is nog een andere reden die ons doet geloven dat dit vredesproces meer nodig heeft om te slagen. Terwijl moet worden erkend dat dit proces vooral het resultaat is van een verhoogde internationale druk, bestaat de strategie van dezelfde internationale gemeenschap er vooral uit de strijdende partijen rond de tafel te brengen, een akkoord te laten ondertekenen, een overgangsregering samen te stellen en verkiezingen voor te bereiden. Deze ‘liberale aanpak’ van vrede heeft meermaals aangetoond niet te functioneren. In Liberia heeft men het allemaal al gehad, het resultaat is dat het conflict nog steeds voortduurt. Sierra Leone en Somalië zijn andere voorbeelden, al is er in sommige delen van Somalië uiteindelijk een lokaal en autonoom proces van staatsopbouw ontstaan.

Wat deze conflicten kenmerkt, is dat ze alle op een of andere manier reacties zijn op een toenemend proces van globalisering waarvan gehele samenlevingen dreigen te worden uitgesloten, en op een toenemende informalisering van politieke regimes. Hierop ontstaan verschillende reacties. Voor deze regimes zelf openen ze de mogelijkheid voordeel te halen uit een situatie van voortdurend conflict. Zoals Mark Duffield overtuigend stelt: “globale marginalisering gaf aan lokale actoren de verandering om de aard van de politieke autoriteit om te werken. Die keuzes die beschikbaar zijn om de politieke strijd te voeren, houden het nastreven van zowel de parallelle activiteiten als de controle van de formele staatsinstituties in. Terzelfder tijd betekent de globalisering dat nieuwe niet-statelij-

ke bondgenoten ook beschikbaar zijn. Politieke autoriteit in zulke omstandigheden moedigt experimenteren en innoveren aan: een soort van voortdurend crisisbeheer.”⁷ Voor de meest gemarginaliseerde delen van de samenleving zijn er heel wat minder opties. De enige uitzondering vormen de jongere generaties, die vanwege hun mobiliteit, een uitweg vinden in militias. Het resultaat is dat de samenleving verder militariseert en de economie verder informaliseert. Maar tegelijk ontstaan er nieuwe banden tussen bevolking en militie-leiders en tussen lokale en regionale actoren. De situatie in Oost-Congo vormt hiervan een perfecte illustratie. Dit is wat Duffield omschrijft als een netwerkoorlog, een beschrijving die het beste benadert waar dit conflict om draait: “Eerder dan als uitdrukkingen van verval of chaos kunnen de nieuwe oorlogen begrepen worden als een vorm van niet-territoriale netwerkoorlog die doorheen en omheen staten plaatsgrijpt. In plaats van conventionele legers worden typisch door de nieuwe oorlogen de grensoverschrijdende middelen-netwerken van staatsambtenaren, sociale groepen, diaspora’s, sterke mannen enzovoort, tegenover elkaar gesteld en met elkaar verenigd. Deze zijn opgedeeld volgens legitieme en niet-legitieme vormen van statelijke - niet-statelijke, nationale - internationale en lokale - globale stromen en handelsketens. Verre van een afwijking in de periferie weerspiegelt een netwerkoorlog de betwiste integratie van gestratificeerde markten en bevolkingen binnen de globale economie. Niet alleen kunnen deze vormen van innovatieve doeleinden waarmee de statelijke - niet-statelijke netwerken verbonden zijn, vergeleken worden met die van de liberale vrede; meer in ’t algemeen zijn ze gelijk aan de manier waarop noordelijke politieke en economische actoren zich gelijkaardig aan de spanningen en de mogelijkheden van de globalisering hebben aangepast. In dit opzicht, is een netwerkoorlog, in zoverre ze succesvol is, synoniem aan het ontstaan van nieuwe vormen van bescherming, legitimiteit en recht op welvaart. Eerder dan een regressie zijn de nieuwe oorlogen organisch verbonden met een proces van sociale verandering: het ontstaan van nieuwe vormen van autoriteit en zones van alternatieve regulering.”⁸ Zolang de internationale gemeenschap deze complexiteit waardoor conflicten als dit in Congo worden gekenmerkt niet erkent, zal ze er niet in slagen een slagkrachtig antwoord te formuleren. Dergelijke conflicten vinden immers geen einde aan de onderhandelingstafel maar vertegenwoordigen een nieuwe realiteit die een groeiend aantal samenlevingen aantast.

Noten

1. BAYART, J.-F., *The State in Africa: the Politics of the Belly*, London: Longman, 1993, p. 73, in eigen vertaling.
2. RENO, W., *Warlord Politics and African States*, Boulder: Lynne Rienner, 1998, p. 4, in eigen vertaling.
3. Geciteerd in: MAMDANI, M., *Understanding the Crisis in Kivu. Report of the Codesira Mission to the DR Congo*, Dakar: Codesira, September 1997, p. 20, in eigen vertaling.
4. De leiding van deze nieuwe coalitie was er stellig van overtuigd dat de militaire strijd minder dan een maand zou duren. Oorspronkelijk leek het er ook op dat de RCD-coalitie snel aan de poorten van Kinshasa zou staan. Kabila kreeg echter onverwachte steun van Angola en Zimbabwe, waardoor de opmars van de nieuwe rebellen-beweging snel kon worden gecounterd.
5. VAN ACKER, F. en VLASSENROOT, K., ‘Youth and Conflict in Kivu: Komona clear ?’, in: *Journal of Humanitarian Assistance*, (www.jha.ac).
6. INTERNATIONAL CRISIS GROUP, *Congo Crisis : Military Intervention in Ituri*, Brussel/Nairobi, juni 2003, p. 6, in eigen vertaling.
7. DUFFIELD, M., *Global Governance and the New Wars.*, London, Zed, 2002, p. 82, in eigen vertaling.
8. DUFFIELD, M., idem, p. 14, cursivering door Duffield, in eigen vertaling.